

En diktator stempler ud – Islam Karimov 1938-2016

Usbekistans præsident gennem 25 år, Islam Karimov er død, 78 r gammel. Indsat af Gorbatsjov som kommunistisk førstesekretær i Den usbekiske Unionsrepublik, der var en af Sovjetunionens 15 unionsrepublikker. Siden Sovjetunionens opløsning i 1991 præsident i den selvstændige stat, Usbekistan. Det følgende handler om nogle af mine personlige oplevelser med denne republik.

Jeg havde aldrig oplevet at blive tilbageholdt i et fremmed land – lige bortset fra en episode i Tasjkents lufthavn i 1997. Jeg var inviteret til at deltage i en konference på universitetet i Usbekistans hovedstad. Og oplevede på egen krop ved den lejlighed, med hvilken ihærdighed en ny og suveræn stat vogter over sin nyligt vundne selvstændighed. Landet havde i 1997 intet konsulat i de nordiske lande, så Paris var det nærmeste sted, hvor jeg kunne erhverve mig et visum. Men da jeg ikke lige havde tid til en smuttur til Frankrig, lod jeg mig af gode engelske kolleger overbevise om, at visum kunne jeg da også erhverve ved ankomsten til Tasjkents lufthavn.

Via London nåede jeg frem til min destination med Uzbekistan Airways´ s leasede og komfortable Boeing 737-maskine, men blot for her at erfare, at det kunne jeg aldeles ikke. Hvor dum og naiv kunne man være? Var jeg ikke klar over, at det var en suveræn stat, jeg var kommet til? Mine værter og kolleger i ankomsthallen var naturligt nok ulykkelige over situationen, men kunne umiddelbart ikke hjælpe mig. Og min fine medbragte invitation med underskrifter og stempler fra det stedlige universitet gjorde aldeles ikke noget indtryk. Der skulle ansøges om visum, og det kunne godt tage nogen tid. Det var ikke sikkert, det kunne nås på en dag.

Så slukøret måtte jeg vinke farvel til værter og kolleger for - nu naturligvis berøvet mit pas – at blive ført til en transithal, hvor jeg kunne afvente behandlingen af min ansøgning. Det skal måske lige indskydes, at mine erfaringer fra andre eks-sovjetiske stater som for eksempel Georgien var,

at dels var visum som regel en ren ekspeditionssag – ikke mindst, når der forelå en officiel invitation, og dels handlede det mere for modtagerlandet om at få fingre i den ret klækkelige afgift, som visumerhvervelse var belagt med end kontrol med de indrejsende. Nå, men jeg blev altså ført til en transithal, som tydeligvis ikke var den, "normale" transitpassagerer opholdt sig midlertidigt i.

Ved at høre ordet transithal forestiller de fleste sig nok et rummeligt område, hvor man i ro og mag, i et behageligt indeklima og iført en flegmatisk mine trisser rundt for at slå tiden ihjel indtil afgang. Man tager en drink, måske lidt at spise; man svinger sine internationale kreditkort og shopper lidt til såkaldt "taxfree" priser, man tager endnu en drink, og man iagttager det brogede udvalg af lige så flegmatisk udseende medrejsende, der normalt præger en transithal.

Det sidste – det brogede udvalg – prægede absolut også "min" transithal, men så holdt ligheden også op. Der var ingen butikker, ingen rar atmosfære, ingen drinks, ingen snacks, ingen terminaler til kreditkort, ingen skattefrie priser, men der var til gengæld møgbeskidt, dystert og i det hele taget uhumsk.

Der var også et broget udvalg af rejsende, men de lignede mest af alt desillusionerede mennesker, der var havnet i en flygtningelejr i et land, der absolut ikke brød sig om flygtninge fra fremmede lande. Rummet var enormt, der var ganske vist vinduer, men de sad så højt, at man ikke umiddelbart kunne kigge ud af dem. Alt var ramponeret, og de få stole, der fandtes, var for de flestes vedkommende berøvet deres sæder. De var nemlig skåret af og tjente som soveunderlag for de rejsende, der ufrivilligt var anbragt her. De havde tydeligvis indrettet sig i grupper, som om de belavede sig på at blive der længe. Der var for eksempel en gruppe afrikanere, der havde boet der i 14 dage, mens myndighederne behandlede deres sag. Jeg var strandet sammen med en pakistansk-amerikansk forretningsmand, der også havde fået at vide, at visum kunne man erhverve sig i lufthavnen. Han var muslim og havde fantastisk svært ved at overholde buddet om at orientere sig mod Mekka, når der var

bedetid. Han løb rundt i strømpe sokker for at orientere sig og finde et passende sted. Jeg fandt ham liggende i døråbningen til toilettet.

Men min muslimske lidelsesfælle og jeg var forholdsvis fortrøstningsfulde på trods af den kafka'ske og indelukkede atmosfære, der herskede i det enorme rum. Ved trappenedgangen blev det bevogtet af en solidt udrustet vagt. Men vi vidste til forskel fra transithallens øvrige strandingsgods, at der var nogle mennesker ude i millionbyen, der savnede os, og som nok ihærdigt arbejdede på vores sag. Vi var overbeviste om, at ved almindelig kontortids ophør ville det nok efter en forceret sagsbehandling lykkes de relevante myndigheder at færdigbehandle vor sag. Og ganske rigtigt. Klokkeren 18 blev vi hentet af en vagt, bragt til en skranke, fik udleveret pas og visum og sat fri. Og den dugfriske, suveræne og meget selvstændige stat havde bevist, at den var en rigtig nationalstat.

Først lidt facts om Usbekistan eller *Uzbekiston Respublikasy*, der er landets egen benævnelse. Ti gange Danmarks størrelse og med 26,6 mio. indbyggere. En stor del af territoriet er ørken. Mod øst strækker udløbere af *Tian Shan-* og *Gissar-Alaj-bjergene* sig ind i landet og lukker sig om den overmåde frugtbare *Ferganadal*, der ganske vist deles med naborepublikkerne Tadsjikistan og Kirgisistan, men hvor Usbekistan besidder såvel de største som de mest frugtbare bidder. Det meste af Usbekistan ligger mellem de store floder *Syr Darja* og *Amu Darja*, der fra Afghanistans bjerge løber til Aral-søen, og som begge er vigtige for landets kunstvandede landbrug og for en række vandkraftværker. Tre fjerdedele af befolkningen er usbekere.

Centralasien blev af Stalin brugt som deportationssted og huser derfor stadig grupper af volga-tyskere, tjetjenere, koreanere, Krim-tatarer og de georgiske meskheter. Landbrug er hovederhverv og beskæftiger en tredjedel af arbejdsstyrken. I de frugtbare kunstvandede oaser dyrkes et intensivt mekaniseret landbrug med bomuld (det hvide guld) som vigtigste afgrøde. Usbekistan er verdens næststørste bomuldseksportør. Andre vigtige afgrøder er silke, tobak og fødevarer. Hertil kommer et stort

kvæg- og fårehold (karakul-fåret). Undergrunden er rig på råstoffer som guld, sølv, kobber og andre metaller. Hertil kommer olie og kul samt enorme forekomster af naturgas, der er forbundet med det russiske distributionsnet. Usbekistans altoverskyggende miljøproblem er den intensive bomuldsproduktion. Det enorme vandforbrug fra floderne har i høj grad bidraget til Aral-søens udtørring, flodernes forurening og tilsaltningen af markerne.

I Vestens verdensbillede svarer det eks-sovjetiske Centralasien nærmest til Anders And's Langtbortistan. Det er områder, kulturer og stater, som hverken medier eller forskere har ofret eller ofrer megen opmærksomhed på. Stater som Turkmenistan, Kasakhstan, Usbekistan, Kirgisistan og Tadsjikistan, der alle efter Sovjetunionens opløsning i 1991 blev selvstændige og meldte sig på verdensarenaen som nye nationalstater, rummer et mylder af folkeslag, sprog samt enorme kultur- og naturrigdomme. Men kendskabet til dem i vor del af verden er beskedent. Anderledes i middelalderen, hvor mongolerne fra de østsibiriske stepper under deres vilde ridt mod vest truede såvel Nærorienten som Europa, og hvor deres skændige gerninger nedfældedes i fromme munkes krønikeskriverier. Skrækken for disse horder var enorm, og i munkenes fantasi og ordvalg fik den måske også af og til uvirkelighedens skær.

Men frygtede og grusomme var de – disse mongoler, hvis militære succes skyldtes dels deres hurtighed og dels deres færdigheder i fra hesteryg træfsikkert med deres eminente bue at ramme mål, selv i galop. Fra 1200-tallet skabte mongolerne med udgangspunkt i deres kerneområder på Centralasiens græssletter og under ledelse af den legendariske *Djengis Khan* (1162-1227) og hans efterfølgere det største samlede rige, verdenshistorien endnu havde set – fra Polen i vest til Kinas kyst mod Stillehavet. Der havde blandt de mongolske stammer udviklet sig et stærkt aristokrati og en stærk organisation – mere end normalt hos nomader. Hertil kom nogle stærke personligheder, der vidste at gøre brug af denne struktur. Ifølge en senere persisk kilde grundlagde Djengis Khan sit verdensrige på en forholdsvis enkel livsholdning: *Lykke er at*

undertvinge oprørere og besejre og udslette sine fjender, tage al deres ejendom, få deres undergivne til at jamre, få tårerne til at løbe ned ad deres ansigt, at ride deres bedste vallakker, at bruge deres kvinders liv og navle som seng, at nyde deres rødmende kinder, at kysse dem og suge sødmen af deres røde læber.

Men i Vestens optik er mere eller mindre kulørte fjernsynsserier med mongoler i vildt ridt hen over stepperne, kameler læsset med silke, Djengis Khan og den venezianske opdagelsesrejsende *Marco Polo* (1254-1324) de eneste fixpunkter, der er blevet tilbage af dette verdensrige – som oftest udstyret med orientalismens romantiske og virkelighedsfjerne staffage.

Europæere, og det betød i denne sammenhæng primært russere og ukrainere, stod i 1990erne i kø i Usbekistan for at rejse hjem til deres respektive republikker. Og det, selv om de måske havde tilbragt en menneskealder der og havde betragtet Usbekistan som deres blivende hjemland. De slaviske nationaliteter havde hele sovjetperioden vænnet sig til, at de også uden for Rusland og Ukraine naturligt via uddannelse og position nød respekt og besatte de ledende stillinger på alle felter. Men nu havde piben fået en ganske anden lyd. Usbekerne havde fået opfattelsen af, at de egentlig godt kunne undvære europæerne, at de godt selv kunne klare opgaverne. De vendte sig nu mod russerne, bevæbnet med en gennem århundreder opsparet vrede mod "herrefolket" samt en enorm lyst til selv at overtage styret. Mens russerne med deres formynderrolle og nærmest kiplingske hvide-mands-byrde-filosofi nu kun høstede, som de havde sået. *Ugly Russians go home!* syntes slagordet at være.

Men tilbage til den afdøde Karimov og året 1997. Anledningen til mit besøg var en konference med overskriften "Historie og uafhængighed", arrangeret af Det historiske Fakultet på Tsjkents universitet. Den var finansieret af EU's TEMPUS-program, og deltagerne kom fra USA, England, Tyskland, Frankrig, Danmark og Usbekistan. Ganske sigende var der ikke inviteret repræsentanter fra Rusland eller fra de nye

selvstændige naborepublikker. Det var Usbekistan og den fjernere verden, der var i fokus. Arrangørernes stolthed over at kunne afholde en sådan konference, hvor deltagerne kom flyvende direkte til Tasjkent fra de europæiske hovedstæder, og hvor tema og invitationsliste ikke først skulle godkendes i Moskva eller på det lokale partikontor, var tydelig.

Islam Karimov foretog ved uafhængigheden i 1991 det kunststykke bogstaveligt talt overnight at forvandle sig fra førstesekretær i Det kommunistiske Parti og til formand for Det demokratiske Parti. Hans portræt hang i 1997 i alle rum i offentlige bygninger. Ikke mindst Karimovs litterære indsats blev understreget. På læsesalen i universitetets bibliotek var to montere fra gulv til loft udsmykket med hans politiske og økonomiske tanker. Tidsskrifter var slået op på de sider, hvor hans artikler og billede var anbragt. I det hele taget var der tale om en betydelig persondyrkelse af ham. Hans navn og gerninger var ofte knyttet sammen med Timur, der i Vesten og i øvrigt i Rusland bedst er kendt under navnet *Timur Lenk* (det vil sige Timur den Halte). Det var glemt eller bevidst overset, at Timur slet ikke var usbeker, men derimod turkmener. I Usbekistan var han kendt som *Amir Timur*, det vil sige fyrst Temur. På Tasjkents centrale plads stod der en majestætisk rytterstatue af ham. Ved siden af den var i traditionel centralasiatisk stil bygget et museum til hans og hans efterfølgeres ære. Ved afsløringen af rytterstatuen i 1996 gav præsidenten den uden smålig skelen til egen betydning følgende ord med på vejen: "Det billede af vor forfader, der er til stede i monumentet, er fuldt af symbolik; han holder tømme til sin fyrige gang i den ene hånd, mens han ønsker folkene fred og velfærd med den anden ubevæbnede og udstrakte højre hånd, og mens han proklamerer: Styrken ligger i retfærdighed".

I fortalen til en i bogstavelig forstand vægtig pragtbog om Amir Timur, der udkom i 1996 – i 660-året for Timurs fødsel og i femåret for uafhængigheden – havde Karimov vævet sig selv og det nye Usbekistan ind i historiens mønster. UNESCO finansierede bogen og den storstilede udstilling med åbning i Paris, som ledsagede den. Ikke overraskende er der derfor på bogens første sider mange fotografier, hvor den franske og

usbekiske præsident ryster hånd med hinanden. I Karimovs forord til bogen skriver han blandt andet:

"Amir Timurs image som en stor statsmand, som en middelalderlig reformator, en modig forkæmper for retfærdighed og som en beskytter af videnskab og kultur har overlevet mange århundreder – på trods af ideologiske påvirkninger og uretfærdige vurderinger. --- Den legendariske by Samarkand er kernen i Amir Timurs arv. En juvel i verdensarkitekturen. --- Jeg er lykkelig for at være født og opvokset i Samarkand. Jeg var omgivet af den arv, der afspejler den store Amir Timurs geni, hvis skønhed og statsmandskunst er ubeskrivelig. Fra min tidlige barndom var jeg omgivet af det kreative åndedræt fra den fjerne og stormfulde epoke og de historiske monumenter, som har ydet et værdifuldt bidrag til den globale civilisation. --- I dag er det usbekiske folk – efter at have opnået frihed og uafhængighed – i færd med at genoprette deres nationale traditioner med en hidtil uset entusiasme. Det er varsomt i færd med at konservere disse historiske frembringelser, det rekonstruerer den rige historie og kultur, som forsætligt blev holdt hemmelig for os af en ondsindet fremmed vilje og af en ideologi, som var uantagelig for os."

Styrken ligger i retfærdighed, stod der som nævnt på statuen af Timur i Tasjkent. Den retfærdighed, som Karimov udfoldede i løbet af 1990erne, var af en ganske bestemt beskaffenhed. Hans styre blev mere og mere diktatorisk, oppositionen blev sat i fængsel, hvis det da ikke lykkedes den at flygte til udlandet inden. Pressefriheden var nærmest en parodi, kontroversielle medier forfulgtes med fængsel eller lukning. Liberale russiske aviser måtte ikke sælges i Tasjkent, opdagede jeg i 1997 ved selvsyn. Og udlandet, ikke mindst USA, begyndte at true med repressalier, hvis styret ikke agtede at tage blot de mest elementære menneskerettigheder alvorligt.

Og de tegn på islamisering, for eksempel i form af anvendelse af arabiske skrifttegn, som jeg havde kunnet spore i 1990, blev undertrykt og forsvandt i løbet af 1990erne. Viste de sig, blev der slået ned på dem - effektivt og resolut. Et eksempel kom i maj 2005 i byen *Andizjan* i

Ferganadalen. Her var der gennem flere måneder blevet demonstreret fredeligt mod fængslingen af en række lokale forretningsfolk, der var anklaget for islamisk terrorisme. Bevæbnede oprørere stormede fængslet og befriede de indsatte.

Demonstrationerne fortsatte imidlertid, indtil sikkerhedsstyrker åbnede ild mod demonstranterne på en central plads i byen. Flere hundrede ubevæbnede civile blev dræbt, mens over 500 flygtede over grænsen til Kirgisistan. Regeringen anklagede militante muslimer for at stå bag demonstrationerne, men afviste en uafhængig undersøgelse som foreslået af USA. Tværtimod fik landet bud på at rømme sin luftbase i Usbekistan. Også andre lande har følt sig utrygge ved USA's engagement i denne del af verden.

Nu er Islam Karimovs såvel politiske som biologiske timeglas gået i stå. Spændende bliver det at se, hvad fremtiden bringer for dette overordentligt vigtige land i Centralasien. Arvefølgen er usikker. Karimov havde ingen sønner. Så striden om arvefølgen kan blive både lang og kompliceret. Med mindre der foreligger en hemmelig plan. Time will show.

Thomas Petersen
historiker og slavist
Bøgebakken 69, Stevnstrup
8870 Langå